UDK 94(497.54=511.141 Slavonija)
Pregledni znanstveni rad

Filip Škiljan
Institut za istraživanje migracija, Zagreb

Kristian Lewis
Institut za hrvatski jezik, Zagreb

Identitet Mađara na području Laslova, Korođa i Hrastina

Autori u tekstu donose informacije o identitetu Mađara na području tri istočnoslavonska sela: Laslovu, Korođu i Hrastinu u blizini Osijeka. Nakon kratkog povijesnog uvoda i opisa pojedinih običaja autori donose podatke o tome na koji način su Mađari u tim selima sačuvali svoj nacionalni identitet. Posebno se bave očuvanjem vjeroispovijesti, jezika i nacionalne pripadnosti. Autori donose i podatke o međunacionalnim odnosima s obližnjim selima nastanjenim hrvatskim i srpskim stanovništvom te se posebno bave i situacijom u vrijeme posljednjeg, Domovinskog rata na tome području. Uz demografske podatke o ta tri sela, dostupnu literaturu autori se crpe podatke od informatora iz navedena tri sela.

Ključne riječi: Mađari; istočna Slavonija; nacionalni identitet; Laslovo; Hrastin; Korođ

Uvod

Tri istočnoslavonska sela između Osijeka i Vinkovaca uspjela su do današnjih dana očuvati nacionalni, vjerski i jezični mađarski identitet.[1] Iako u istočnoj Slavoniji postoje i druga mađarska naselja, istraživanje u ova tri seoska naselja provedeno je zbog činjenice što je riječ o autohtonim naseljima Mađara u kojima mađarsko stanovništvo živi kontinuirano od srednjeg vijeka.[2] Povijest tih naselja govori o dugotrajnoj prisutnosti mađarskog stanovništva u ovom dijelu Hrvatske i očuvanju njihova nacionalnog i vjerskog identiteta unatoč brojnim teškoćama sve do današnjih dana.

[1] Ovaj rad nastao je u okviru projekta Repozitorij nacionalnomanjinskih jezika u Hrvatskoj (RENA), koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorni su jedino autori, te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

[2] Denis Njari podijelio je mađarska istočnoslavonska naselja u dvije skupine. Prvu skupinu obuhvaćaju naselja Hrastin, Laslovo, Korođ i Retafala u kojima Mađari egzistiraju od srednjeg vijeka, dok su u naseljima Vladislavci, Čakovci, Stari Jankovci, Đakovački Ivanovci i Đakovački Selci Mađari prisutni od 19. stoljeća. Stoga smo odabrali prvu skupinu naselja izostavljajući Retfalu koja je danas dio grada Osijeka. Denis Njari, *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova* (Osijek: Mađarski kulturni krug „Zrínyi" 2017), 21.

Do današnjih dana istraživanja o Mađarima u ta tri naselja objavio je Denis Njari u nekoliko znanstvenih radova te u knjizi *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova*, potom u knjizi *Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831., Stanovništvo Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale prema popisima stanovništva i crkvenim maticama* i knjizi *Povijest Vladislavaca: od srednjovjekovnih toponima do modernog doba.* Drugi autor koji se bavio Mađarima istočne Slavonije je Filip Škiljan koji je objavio knjigu *Mađari u Domovinskom ratu* gdje su zapisana sjećanja Mađara navedena tri sela o ratu u istočnoj Slavoniji. O ratu u Koroду pisao je Josip Kel u časopisu *Sociologija sela.*

Potrebno je istaknuti da je ovaj rad temeljen na tzv. kulturi sjećanja i usmenoj povijesti.[3] Sjećanja pojedinaca koja su prikupljena ne moraju nužno biti točna. Ona nam samo pokazuju na koji način pojedinci doživljavaju svoju prošlost, kako osobnu, tako i svojega sela ili zavičaja. U tekstu smo željeli pokazati na koji su način Mađari Laslova, Koroda i Hrastina doživljavali svoje običaje, ratna stradanja i općenito svakodnevicu, a njihova smo sjećanja zapisali jer ne postoje ili su vrlo oskudni arhivski zapisi o svakodnevnom životu toga stanovništva. Pritom nikako ne tvrdimo da su se svi događaji opisani u iskazima kazivača dogodili upravo tako kako su opisani. Naime, pokušali smo prenijeti čitateljima emocionalna stanja pojedinaca kao dio kolektivne memorije Mađara istočne Slavonije želeći pritom omogućiti razumijevanje jednoga dijela povijesti svakodnevice. Posebno je osjetljivo pitanje posljednjega rata i mađarsko-srpskih odnosa u tome ratu na spomenutom području. Sjećanja pojedinaca nakon trideset godina od samih događanja vrlo su često izmijenjena u odnosu na sjećanja koja bismo dobili da smo intervjue provodili neposredno nakon događanja. Dakako, na taj način treba promatrati tekst koji iznosi dijelove životnih priča kazivača u kojima oni donose svoje subjektivne prosudbe i zaključke na temelju proživljenoga iskustva ili iskustva svojih roditelja.

U istraživanju smo pokušali doći do što preciznijih informacija o svakodnevnom životu mađarskog stanovništva Laslova, Koroda i Hrastina. Usmeni iskazi prikupljeni su 2022. godine među starijim stanovništvom spomenuta tri sela te smo s njima razgovarali o običajima i načinu života mađarske populacije u vrijeme druge polovine dvadesetog stoljeća. Jedno starije istraživanje provedeno je 2017. godine kada su intervjuirani nešto mlađi stanovnici Laslova, Koroda i Hrastina koji su se prisjećali vremena Domovinskog rata.[4]

---

[3] U Hrvatskoj se usmenom poviješću dosada ponajviše bavila Suzana Leček, „'A mi smo kak su stari rekli': mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata", *Etnološka tribina*, 29 (1999) 23, 231-246; Leček, "'Nisu dali gospodaru 'z ruk...': starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata", *Etnološka tribina*, 30 (2000) 23, 25-47; Leček, „Usmena povijest – povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa", Časopis za suvremenu povijest, 33 (2001) 1, 149-154; Leček, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2003. Osim njezinih radova treba spomenuti i radove politologa Mirjane Cupek Hamill (Mirjana Cupek Hamill, „Arhivistika i usmena povijest", *Arhivski vjesnik*, 45 (2002), 219-226) i povjesničara Darka Dukovskog (Darko Dukovski, „Povijest mentaliteta, metoda oral history i teorija kaosa", Časopis za suvremenu povijest, 33 (2001) 1, 155-162 i 199-200).

[4] Kazivači su bili: Ivan Požar, 1941., Hrastin; Kata Požar, r. Palinkaš, 1948., Vladislavci; Magda Marčit, r. Ižak, 1947., Hrastin; David Kelemen, 1948., Laslovo; Attila Köttos, 1977., Osijek, Kopačevo (sada pastor u Laslovu); Illes Gajnok, 1937., Laslovo; Marija Đeke, 1936., Koroд; Irena Drašner, 1945., Koroд; Marija Paprika, 1958., Koroд; Julije Gudinjacki, 1961., Koroд; Ladislav Kočiš, 1958., Laslovo; Josip

Najstariji kazivači koji su donedavno živjeli u selima umrli su prije nekoliko godina. Unatoč tome što ova metoda ima već poznate slabosti, ona je u principu nezamjenjiva za proučavanje povijesti seoskoga stanovništva, koje sámo ne ostavlja pisanoga traga za sobom, a o njemu najčešće pišu drugi, što u nekim slučajevima može pobuditi sumnju u to je li riječ o objektivnim i potpunim činjenicama. Morali smo stoga kreirati jasna pitanja i postaviti ih u logičan sklop. Pri ispitivanju susreli smo se s brojnim problemima poput problema nepouzdanosti sjećanja, prilagođavanja onome što ispitivač očekuje, selekcije pitanja i odgovora, ali i s problemima etičke prirode (poput zalaženja u intiman život pojedinca).

Pitanja koja su bila postavljena kazivačima:

1. *Ime i prezime*
2. *Kako je izgledala Vaša obitelj u vrijeme Vašega djetinjstva?*
3. *Kako je izgledalo rođenje djeteta na području Vašega naselja?*
4. *Kako su izgledala vjenčanja u Vašem naselju i okolici?*
5. *Kako su izgledali pogrebi u Vašem naselju i okolici?*
6. *Kako su izgledali vjerski običaji kod pripadnika kalvinske crkve u Vašem kraju?*
7. *Koliko je očuvan jezik kod pripadnika mađarske nacionalne manjine?*

Druga skupina pitanja

1. *Kakvi su bili međunacionalni odnosi u Vašem kraju između Mađara, Nijemaca, Srba i Hrvata u vrijeme socijalizma?*
2. *Kada su se počeli osjećati nacionalizmi među hrvatskim, mađarskim i srpskim stanovništvom u Vašem kraju?*
3. *Kako je započeo rat na Vašem području?*
4. *Kako je izgledao egzodus iz Koroda i Laslova?*
5. *Kako ste se vratili svojim kućama i kako je bilo živjeti u izbjeglištvu?*
6. *Kako danas percipirate svoje susjede Srbe?*

Bence, 1956., Koroď; Ištvan Deže, 1956., Koroď; Lajoš Đeke, 1967., Koroď; Stjepan Cesnek, 1971., Hrastin.

Treća skupina pitanja

1. *Gdje ste i od koga ste naučili mađarski jezik?*
2. *Kako biste procijenili svoje poznavanje mađarskoga jezika?*
3. *Kako biste procijenili poznavanje mađarskoga jezika svojega supružnika i djece?*
4. *Uče li Vaša djeca mađarski jezik i gdje?*
5. *Koliko Vam je stalo da se u Vašoj kući govori mađarskim jezikom?*
6. *Kako procjenjujete budućnost mađarskoga jezika?*

Kratak povijesni osvrt na sela Korođ, Hrastin i Laslovo

Selo Korođ nalazi se između Osijeka i Vinkovaca i nastalo je u vrijeme dolaska Mađara u Panonsku nizinu. U povijesnim dokumentima spominje se prvi put krajem 13. stoljeća, a očito je bila riječ o snažnoj tvrđavi. Prvo naselje Korođ nije se nalazilo na mjestu današnjega Korođa, a u okolici je postojalo još nekoliko naselja koja su nestala u razdoblju osmanlijskih napada. U vrijeme Osmanlija mađarsko stanovništvo u tadašnjem Korođu ostalo je živjeti u selu, a u vrijeme Velikoga bečkog rata (1683. – 1699.) stanovnici dvaju naselja u okolici današnjega Korođa (Faluhely i močvare Palac) preselili su se u Körömcse, teritorij sjeveroistočno od današnjega Korođa. Nakon konačnoga povlačenja Osmanlija razvija se današnje naselje Korođ u koje su se doselili i stanovnici okolnih mađarskih naselja. Iz dokumenata koji su sačuvani vidljivo je da su Korođani u 18. stoljeću uzgajali lan, tkali platna, izrađivali odjeću te se uz to bavili i ribolovom. U vrijeme prije reguliranja rijeke Vuke mjesto je bilo izloženo velikim poplavama. Nakon Drugoga svjetskog rata selo Korođ jedno vrijeme pripada općini Osijek, a zatim od 1955. godine općini Vinkovci. Godine 1948. seljaci su osnovali poljoprivrednu zadrugu, a godinu dana poslije sagradili su zadružni dom. Godine 1972. sagrađena je i osnovna škola, a tih su godina asfaltirane i prometnice u smjeru Osijeka i Vinkovaca. Godine 1955. Korođani su slavili 400 godina mađarske škole u selu. U naselju su osnovani Nogometni klub Korođ, Dobrovoljno vatrogasno društvo Korođ, KUD „Ady Endre" i Lovačko društvo Korođ.[5]

Selo Hrastin staro je mađarsko selo jugozapadno od Osijeka. Ime dolazi od hrvatskoga imena za drvo hrasta ili od mađarske riječi *haraszt* koja može značiti suho lišće ili paprat. Naselje se u prošlosti nalazilo okruženo močvarama, odnosno nalazilo se na otoku površine 1,4 kvadratna kilometra. Upravo zahvaljujući takvim zemljopisnim prilikama mađarsko se stanovništvo

[5] Podatke o povijesti Korođa vidjeti u: Denis Njari, „Stanovništvo Hrastina, Laslova, Korođa i Retfale u 18. stoljeću i prvoj trećini 19. stoljeća" (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2016); Josip Kel, „Korođ: što nam se dogodilo u Domovinskom ratu?", *Sociologija sela* 34 (1996), br. 1/2: 115-125. Mještani Korođa koji su sudjelovali u razgovorima napisali su i kratku povijest naselja koju su nam predali tijekom razgovora.

sačuvalo u ovom kraju u kojem su većinu već od ranog srednjeg vijeka činili Slaveni. Selo je čak tri puta mijenjalo poziciju. U vrijeme Osmanlija područje Hrastina, kao i obližnjih mađarskih sela Korođa i Laslova, potpadalo je pod Osječki kadiluk, odnosno Požeški sandžakat, a etnički sastav tih sela najvjerojatnije se nije izmijenio jer su Osmanlije uglavnom nastanjivali gradove, a ne sela. U 17. stoljeću živjelo je u Osječkom kadiluku oko 3000 Mađara koji su prema vjeroispovijesti bili protestanti, odnosno kalvinisti. Prema mišljenjima pojedinih povjesničara osmanska vlast bila je tolerantnija prema kalvinistima nego prema katolicima. Usto, nije bilo dovoljno katoličkih svećenika koji su dolaskom Osmanlija prebjegli na područje pod vlašću Habsburgovaca, a činjenica je da je Mihael Starin, koji je predvodio reformacijski pokret na području Slavonije i Baranje, bio spretan propovjednik. U Hrastinu je u 16. stoljeću bilo sedam kuća kalvinista. Iako su Hrastin, Laslovo i Korođ te Retfala mađarska naselja u Osječkom kadiluku, u 17. stoljeću još su uvijek bila pod vlašću Osmanlija, a 1666. godine Leopold I. darovao ih je Janosu Taraczyju, podžupanu županije Győr. U vrijeme vojnih operacija krajem 17. stoljeća, odnosno za Velikoga bečkog rata, stanovništvo mađarskih sela Hrastina, Laslova, Korođa i Retfale bilo je desetkovano, što epidemijama i gladi, što izravnim stradavanjem od strane vojnika. Nakon završetka vojnih operacija stanovništvo se uglavnom opet vraća u naselja. Još 1699. godine u Slavoniji je postojala 31 kalvinistička župa, a jedna je bila i u Hrastinu. Nova kalvinistička crkva u Hrastinu sagrađena je 1768. godine. Toranj crkve podignut je tek 1787. godine. Današnja građevina podignuta je 1795. godine. Škola u Hrastinu osnovana je 1770. godine. Bila je to reformirana vjerska škola. Nastava se odvijala na mađarskom jeziku sve do 1929. godine. Od tada do 1945. godine nije bilo nastave na materinskom mađarskom jeziku. Nakon Drugog svjetskog rata je organizirana nastava na mađarskom jeziku. Tako je bilo sve do 1958. godine kada je zatvorena mađarska škola, pa su djeca imala mogućnost njegovanja mađarskog jezika, što je i danas tako u obližnjoj centralnoj školi u Vladislavcima. U mjestu je djelovalo i Julijansko društvo. Hrastin je 1786. godine imao 534 stanovnika, 1817. godine 779 stanovnika, a 1828. godine 714 stanovnika, dok je broj stanovnika 1857. iznosio 732. Prema popisu stanovništva iz 1910. godine od ukupno 815 stanovnika čak 701 govorio je mađarskim jezikom kao materinskim, a njih 557 bilo je kalvinističke vjeroispovijesti.[6] Prema popisu iz 1991. u Hrastinu je živjelo 395 stanovnika i od toga je 175 bilo Mađara, 163 Hrvata, 14 Srba i 7 Jugoslavena.

Laslovo je selo kraj rijeke Vuke, na pola puta između Osijeka i Vinkovaca, staro oko 800 godina. Selo je od 13. do 16. stoljeća bilo nastanjeno rimokatoličkim mađarskim stanovništvom. Zaštitnik crkve bio je sveti Ladislav po kojemu je naselje dobilo ime. U vrijeme osmanske vlasti između 1526. i 1697. godine većina stanovnika Laslova prešla je na kalvinističku vjeroispovijest. Na

[6] O povijesti Hrastina vidjeti u: Denis Njari, *Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831., Stanovništvo Hrastina, Laslova, Korođa i Retfale prema popisima stanovništva i crkvenim maticama* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2018); Denis Njari, „Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova", *Scrinia slavonica* 16 (2016), br. 1: 261-300; Njari, *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova* (Osijek: Mađarski kulturni krug „Zrínyi" 2017), 49-59; Magda Marčit, *Hrastin – Haraszti* (Hrastin: vlastita naklada, 2018).

ostacima stare crkve koja je srušena 1702. godine podignuta je nova, a preuređena je 1878. godine. Uz crkvu je 1808. godine sagrađena škola koja djeluje u okviru reformirane crkve. Konfesionalna osnovna škola s mađarskim jezikom osnovana je 1892. godine. Ta škola u Laslovu djeluje do 1925. godine, kada je podržavljena. Nakon Prvog svjetskog rata u mjestu je djelovala i julijanska škola. Velika gostionica u središtu sela preuređena je u školu nakon Prvog svjetskog rata, a djelovala je na tome mjestu do 1968. godine. Zatim je sagrađena velika škola u kojoj se održavala nastava do 1991. i pokrivala je naselja Laslovo, Ada, Palača i Silaš. Oko naselja posjede je kupio Gustav Reiner te je na pustari Vrbik imao tvornicu špirita, kudjeljaru i stočnu farmu. Tu su Laslovčani radili kao nadničari. Kada su Reineru vlasti Kraljevine SHS oduzele dio zemljišta, na tome je području niknulo naselje Venđelovac, gdje su se naselile nove obitelji. Gospodarskom razvoju Laslova pridonijela je gradnja željezničke pruge kroz Laslovo 1910. godine. Godine 1947./1948. Unicef je otvorio mljekaru u Laslovu, 1951./1952. selo je dobilo električnu rasvjetu, a 1974. godine asfaltirane su bile tri ulice. Godine 1960. u Laslovu je počela s radom tvornica radne i zaštitne odjeće „1. maj" koja je zapošljavala 450 radnika iz Laslova. Dobrovoljno vatrogasno društvo djeluje od 1925., a vatrogasni dom sagrađen je 1936. godine. Nogometni klub postoji od 1927., a lovačko društvo od 1964. godine. Konjogojska zadruga osnovana je 1954. godine, a od 1946. djeluje Mađarsko kulturno društvo „Petőfi Sandor". Godine 1965. sagrađen je Dom kulture u kojem je bila bogata knjižnica i čitaonica te etnografska zbirka.[7]

Treba istaknuti da su ova tri sela imala velik problem s močvarom koja nije bila isušena sve do kraja 19. stoljeća kada su prekopani kanali i kada je zemljište močvare pretvoreno u plodnu zemlju.[8]

Običaji Mađara Koroda, Laslova i Hrastina

U kolektivnom sjećanju pripadnici nacionalne zajednice osmišljavaju svoju prošlost, sadašnjost i budućnost. Što su događaji i procesi turbulentniji, to su promjene u kolektivnom sjećanju veće. Važna su individualna i obiteljska sjećanja, naracije i razgovori kojima mikrozajednica prenosi sadržaje značajne za povijest neke nacije. Sjećanje i pamćenje slični su individualni i kolektivni psihološki procesi među kojima također postoje razlike. Za sjećanje je važna socijalna interakcija i komunikacija s drugima, iz čega sjećanje proizlazi, da bi povezanost tih sjećanja činilo pamćenje. Usmena povijest, ponovnim uspostavljanjem životnih sudbina pojedinaca, želi oživjeti ono što bi inače ostalo lišeno svakoga glasa. Ona prije svega bilježi iskaze malog čovjeka, iskaze koji govore o njegovoj svakodnevici i životu, a uz pomoć toga svjedočenja bilježi svakodnevicu proživljene

[7] O prošlosti Laslova vidjeti u: Njari, *Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831., Stanovništvo Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale prema popisima stanovništva i crkvenim maticama*; Njari, „Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova", *Scrinia slavonica* 16 (2016), br. 1: 261-300; Njari, *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova* (Osijek: Mađarski kulturni krug „Zrinyi" 2017), 60-71; David Kelemen, *O prošlosti Laslova* (rukopis).

[8] Denis Njari, *Povijest Vladislavaca: od srednjovjekovnih toponima do modernog doba* (Osijek: Matica hrvatska Osijek, 2021), 121.

epohe, odnosno povijesnoga trenutka. Budući da ljudski život ima granice, svakodnevno nam u nepovrat odlaze brojne informacije koje nam potencijalni kazivači mogu dati. Dva rata koja su vođena sredinom i krajem dvadesetoga stoljeća uvelike su uništila i opustošila ono što je čuvano stoljećima. Sjećanja koja smo prikupili tek su reminiscencije toga što je ostalo od nacionalnoga identiteta i običaja, a stupanj ruiniranosti mađarske zajednice u ova tri sela mnogo je veći nego što je to slučaj primjerice u Baranji gdje usprkos ratnim događajima identitet nije toliko narušen migracijama i starenjem stanovništva, odnosno depopulacijom koja je zahvatila ne samo mađarsku nacionalnu manjinu, već i sve ostale nacije na osječkom i vinkovačkom području (Hrvate, Srbe, Nijemce, Židove i Slovake). 1990-te svakako su bile presudne u slabljenju identiteta istočnoslavonskih Mađara. Običaji, primjerice kod rođenja, vjenčanja i pogreba, koji su popisani u ovom radu, 1990-ih, uvelike su nestali zbog protjerivanja Mađara s područja Korođa i Laslova, a poslije i zbog migracija iz sela u gradove, etnomimikrije, ubrzanoga načina života i mnogobrojnih nacionalno mješovitih brakova. Običaji su sačuvani tek kod Mađara starije dobi koji su ostali živjeti na ovim prostorima. Stoga su nam od iznimne vrijednosti iskazi koji su prikupljeni prilikom istraživanja s Mađarima na teritoriju spomenuta tri sela.

Sjećanja na nekadašnji način života i običaje. O svakodnevici

Činjenica je da se svakodnevica mađarskog stanovništva do polovice dvadesetog stoljeća nije znatno razlikovala od svakodnevice u vrijeme 19. stoljeća. Zemlja je obrađivana tropoljnim sustavom zemljoradnje, a stočarstvom se bavilo ekstenzivno. Kuće su bile građene od cigle, ožbukane blatom i okrečene. Pročelje kuće bilo je prema ulici uže nego njezina fronta prema dvorištu.

U sklopu dvorišta bio je šljivik i koji trs vinove loze. Ljudi su hranu proizvodili samostalno, jednako kao i obuću i odjeću te alat. Od domaćih životinja uzgajalo se krave, svinje, volove, konje, ovce i koze. Sijao se kukuruz i krumpir. Prema povjesnici župe Vuka iz 1870. godine ljeti se ustajalo oko tri sata ujutro, a zimi oko pet sati tako da se svitanje dočekalo ili na polju ili na guvnu. Žetva je u to vrijeme trajala oko tri tjedna. Vršilo se konjima i na ruke. Tresle su se i kupile šljive, plijevio se, čupao i namakao lan te prireĎivala kudjelja jer se tkalo domaće platno. Žene su zimi prele i tkale po sobama, a muškarci vodili brigu o stoci i sjekli u šumi drva za ogrjev, prireĎivali grane i šiblje za ograĎivanje vrtova i šljivika te livada i njiva.

Ljudi su se uglavnom prehranjivali raznim kašama i juhama. Kaša od kukuruza se pripravljala na način da bi se poslije kuhanja prelila vrućom mašću u kojoj se pržio crni luk. Od mesa se pravilo kobasice, jetrenice, krvavice, a zimnica se spremala u drvene posude, poslije u staklene. Kruh se pekao jednom tjedno. Ljeti se jelo tri puta dnevno, a zimi dvaput dnevno.[9] O tome što se jelo,

[9] Njari, *Povijest Vladislavaca*, 115.

prisjeća se Rozalija Šrempf koja je prenijela svoje sjećanje Denisu Njariju, autoru monografije o Vladislavcima. Slično se živjelo i u mađarskim selima Laslovu, Korođu i Hrastinu: „Svatko je živio od nadnice. Nije onda bilo ni socijalne ni dječjeg doplatka ni ništa. Svi su ostavili djecu tko je imao starije kod kuće. Čuj, na primjer, kao ja. Ja sam bila othranjena jako lijepo jer sam imala djeda i baku. Oni su me čuvali, baka je uvijek kuhala ručak obavezno, tata i mama su išli na njivu, a i djed. Oni su išli raditi, a baka je uvijek bila kod kuće. Imali smo malo zemlje i čim ti imaš malo, u ono vrijeme, tko je imao jutro, dva zemlje, bilo je jako dobro. Posadili su pola jutra žita, imali smo kruh. Posijali su kukuruz, imali smo što za brati. Ja nikad u životu nisam doživjela da nismo bravca klali ili da nismo imali masti. S dva jutra zemlje imali smo sve što je bilo potrebno. I kravu smo uvijek držali. Išle su krave na pašu. U ono vrijeme tko je imao jutro-dva zemlje, taj je bio jako sretan čovjek jer mogao si je kravicu držati, žita je imao. Nekad smo pekli kruh kod kuće. Tko je išao kupovati kruh? Nitko. Imali smo svinja, držali smo uvijek jednu krmaču, a živadi – pataka, gusaka, ne zna se broja. Guske smo uvijek držali jer guske je bilo prvo meso. Nije onda bilo zamrzivača, suho meso; što si zaklao, to si morao čuvati cijele godine. Meso smo ispušili, a kad smo ispušili, cijelo ljeto je bilo u špajzu. Kobasice smo mogli malo ispeći u mast da imamo frišto i čvarke zatopili u mast. I onda kad je došla zelena salata, to se vadilo i grijalo. U nadnicu ako su išli, to se odnijelo u cekeru."[10]

Dakle, još donedavno, do Drugoga svjetskog rata, ali i neposredno nakon njega do šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, stanovnici sela u okolici Osijeka bavili su se zemljoradnjom i stočarstvom, a malotko je u to vrijeme radio u nekoj državnoj tvrtki i imao stalne mjesečne prihode.

Sjećanja na nekadašnji način života i običaje. O rođenju djeteta

Rođenje djeteta jedan je od ključnih trenutaka u životu čovjeka. Na slavonskom selu u ranom socijalističkom periodu taj je događaj imao još veće značenje. Za razliku od dinarskog i peripanonskoga područja Hrvatske, gdje je broj djece u obiteljima bio visok u tom razdoblju, u mađarskim selima taj broj rijetko je prelazio dva. Prije Drugog svjetskog rata broj djece bio je veći. Ivan Požar[11] iz Hrastina kazuje kako su obitelji uglavnom imale jedno dijete ako je bilo muško, a ako je prvo dijete bilo žensko, onda su imale po dvoje djece. Zanimljivo je da je u župi Vladislavcima 1910. bilo prosječno osam ukućana po kući, što govori o nešto većem broju djece početkom dvadesetog stoljeća nego što je to slučaj u drugoj polovici dvadesetog stoljeća.[12] Ipak, činjenica je da je kod kalvinističkog stanovništva, kako ističe Njari, postojao već u međuratnom periodu problem jedinaca i sve manjeg broja djece.[13] Očito je riječ o tome da obitelji nisu željele dijeliti zemlju, pa su zbog toga imale samo jedno dijete. Da su žene rađale u različitim uvjetima,

[10] Njari, *Povijest Vladislavaca*, 169.

[11] Osobni razgovor s Ivanom Požarom, Hrastin, 2022.

[12] Njari, *Povijest Vladislavaca*, 61.

[13] Njari, *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova* (Osijek: Mađarski kulturni krug „Zrínyi" 2017), 33.

govori i priča Ivana Požara. Požar se prisjeća da je njegova prabaka 1886. rodila baku negdje izvan kuće i da su joj suseljani dali „neke krpe" kako bi njima pokrila svoje dijete. Očito je bila riječ o vrlo siromašnoj obitelji koja je jedva preživljavala. I u Korođu su još šezdesetih godina žene kod kuće rađale. O tome svjedoči Marija Đeke,[14] koja se prisjeća da je svoje dvoje djece rodila kod kuće, a da je najbliža babica bila u Laslovu, dok je liječnik bio u Markušici. Prema njezinim riječima „i jedno i drugo naselje bilo je relativno daleko u tako hitnoj situaciji, pa je porođaj, ako je išao prema planu, obavljan kod kuće uz neku iskusniju ženu iz sela koja je svojim savjetima i znanjem mogla pomoći". Liječnici su bili prilično udaljeni, a zvalo ih se tek onda kad bi došlo do nekih komplikacija prilikom porođaja. Čini se da je bilo vrlo važno imati sina jer je on bio punopravni očev nasljednik koji je mogao samostalno upravljati posjedom.

Sjećanja na nekadašnji način života i običaje. Vjenčanja

Svatovi su bili vrlo važan događaj, kako za kuću mladoženje, tako i za kuću djevojke. Mladi su se u prošlosti upoznavali uglavnom u školi, prilikom rada i na prelima. Ponekad bi se upoznali i na seoskim kirvajima, a malotko je ostajao neoženjen, odnosno neudana. Oni koji bi dugo ostali nevjenčani uglavnom su imali neku fizičku ili psihičku manu ili su bili osobito siromašni. Upoznavanje katkad nije bilo ni potrebno jer su u prvoj polovici dvadesetog stoljeća još uvijek postojali „dogovoreni brakovi". Ipak, mladi su se zbližavali na zabavama (obično u Vatrogasnom domu) i na 'čuvanju vinograda'. Obično su roditelji dolazili zajedno s momkom u prošnju kod djevojke. Ako bi djevojka pristala, onda su bile dogovorene zaruke. Kod Mađara Hrastina vjenčanje je trajalo tri dana. Gozba je bila u subotu navečer, a zatim se u nedjelju najprije odlazilo matičaru u općinu, a zatim u reformiranu crkvu na vjenčanje. U crkvi je obred obavljan na mađarskom jeziku. Treba istaknuti da su do polovice dvadesetog stoljeća Mađari ovih triju sela u najvećoj mjeri samo međusobno ulazili u brakove te da su ti brakovi bili do Drugog svjetskog rata sklapani isključivo u reformiranoj crkvi. Prema istraživanjima koje je proveo Denis Njari vidljivo je da su se brakovi sklapali između stanovništva koje je živjelo u Korođu, Laslovu, Hrastinu i Vladislavcima, ali i iz udaljenijih Marinaca između Vinkovaca i Vukovara. Istraživanja također pokazuju da su najmlađi mladoženje iz Vladislavaca sredinom 19. stoljeća imali 18 godina, a najstariji 35 godina. Takvi zaključci sigurno se mogu donijeti i za Laslovo, Korođ i Hrastin.[15]

[14] Osobni razgovor s Marijom Đeke, 2022., Korođ.
[15] Njari, *Povijest Vladislavaca*, 45.

Sjećanja na nekadašnji način života i običaje. Pogrebi

Smrt je bila jedan od najvažnijih događaja u životu seljana, baš kao i rođenje i vjenčanje. U seoskom društvu i kulturi još u nedavnoj prošlosti smrt je bila sastavnicom života i čovjek je umirao dostojanstvenije i ljudskije. U etnološkoj literaturi nalazimo opise posljednjih čovjekovih dana. Čovjek je svjestan svojega stanja i njemu se ne taji istina te on uz pomoć obitelji svodi račune sa životom, oprašta se od obitelji i prijatelja i miri se s onima s kojima je u zavadi. Nekada se umiralo od najbezazlenijih bolesti poput kozica, ali i od znatno opasnijih bolesti poput difterije, tuberkuloze, velikih boginja, dizenterije, pa čak i kuge. Posjeti liječniku bili su mnogo rjeđi od današnjih posjeta. Liječnici su se u to vrijeme nalazili uglavnom u kotarskim ili eventualno općinskim središtima i odlazak k njima zahtijevao je mnogobrojne pripreme koje su bile vezane uz prijevoz i vremenske nepogode. Osim toga, velik broj seljaka nije imao povjerenja u liječnike. Radije su zvali lokalne vračare i nadriliječnike. Najprije se tražilo za pomoć neku ženu u selu, rođakinju ili susjedu, zatim vračaru, a tek se onda išlo liječnicima. Iz matičnih knjiga umrlih župe Vladislavci između 1837. i 1867. vidljivo je da je najčešći razlog smrti bio 'nervosa', a odmah iza toga 'froenesis' (odnosno meningitis), zatim slabost, pa groznica, tuberkuloza, vodena bolest, kašalj, puknuće, velike boginje, upala pluća, grč itd.[16] Običaji prilikom pogreba preminulog bili su donedavna dobro sačuvani, ali su se počeli mijenjati početkom 20. stoljeća, osobito izgradnjom mrtvačnica u selima. Nakon što bi netko umro trebalo ga je obući u svečanu odjeću, a zatim bi stigao mrtvozornik. Pogrebi su se nekada obavljali nakon jedne noći probdjevene uz mrtvaca. Žene su uz mrtvaca pjevale crkvene pjesme, a muškarci su obično pili alkohol u dvorištu. Bilo je par muškaraca koji su kopali rake na groblju. Za one koji su kopali grob, „kuvao se paprikaš",[17] prema riječima Ivana Požara. Prema riječima Illesa Gajnoka iz Laslova: „Mrtvac je u kući bio u sanduku položen na četiri stolca i žene bi naricale oko lijesa. Postojala su kolica za lijes koja je do groblja gurala najbliža rodbina, a ponekad ih je vukla i konjska zaprega. Ispred lijesa išao je svećenik i pjevači, onda obitelj (djeca i bliža rodbina), zatim daljnja rodbina, a za njima žene i na kraju muškarci. Na pogrebu su žene pjevale pjesme, a nad grobom je kalvinistički pastor pripovijedao o životu, vjeri i pokojniku. Karmine nakon sprovoda bile su vrlo skromne. Na grobnim spomenicima se umjesto križa nalazi tužna vrba, a česti su i drveni stupovi na kojima su se nalazili natpisi posvećeni pokojniku."[18] Takvih je nekoliko sačuvano na groblju u Korođu.

[16] Njari, *Povijest Vladislavaca*, 47.

[17] Osobni razgovor s Ivanom Požarom, 2022., Hrastin.

[18] Osobni razgovor s Illesem Gajnokom, 2022., Laslovo.

Sjećanja na nekadašnji način života i običaje. O čuvanju vjeroispovijesti

Atilla K. Kettős, reformirani pastor u župi Laslovo, kazuje o običajima kod reformiranih vjernikanavodi sljedeće: „U našoj crkvi nema ni slika ni oltara, već imamo stol Gospodnji. Razlika je u tumačenju Božjih zapovijedi. Nemoj praviti slike neznanoga ni na nebu ni na zemlji. I mi vjerujemo u Sveto Trojstvo i u Isusa Krista i to nas čini kršćanima. Kao i rimokatolici imamo Duhove, Božić i Uskrs. Šest puta se pričešćujemo: na Božić, na početak posta, na Uskrs, na Duhove, na Novi kruh, Novo vino i na Dan reformacije. Kod nas crkvu vodi prezbiterijat. Svaki pastor mora završiti prvo fakultet, potom mora dobiti prvu popovsku diplomu, a biskup ga postavlja gdje želi. Nakon druge diplome postaje birani svećenik. Župe same biraju pastora, odnosno oni koji plaćaju lukno. Imamo i dva sakramenta koja je utemeljio Isus – onda kada je kršten i onda kada je bila posljednja Gospodnja večera. Tada nosimo kruh i vodu i svi smo nekada pili iz iste čaše. Sada pije svatko iz svoje čaše i svatko uzima svoj komadić kruha koji je već narezan. Imamo i krizmu koja se obavlja u osmom razredu osnovne škole te se od tada djevojka ili mladić smatraju punopravnim članom župe. Naša služba započinje od Gospodnjeg stola. Propovijed se drži s propovjedaonice. Na propovjedaonici se prvo drži lekcija, a zatim molitva, potom pjevamo pjesmu, a onda *textuarum*. Nakon toga ponovno slijedi propovijed. Broj vjernika koji prisustvuje na službi u Laslovu je 15, iako je oko 400 ljudi samo iz Laslova na popisu."[19]

Nekada su djevojke nedjeljom kada bi izlazile iz crkve u koloni po jedan rupcima formirale lanac. Tako bi prolazile selom pjevajući do plesnjaka na glavnom trgu. Tada bi započinjao ples *rezálás*. Drugi ples *Kalala* ili *kalalázás* započinjao je oko Uskrsa. Nakon nedjeljnog crkvenog obreda djevojke bi se poredale i prošle cijelim selom pjevajući. Kalala je prvobitno bila obilazak sela vezan uz rituale plodnosti u proljeće, ali se obavljao i u vrijeme čuvanja grožđa. Međutim, ti su običaji zamrli.[20] Ivan Požar ističe da u Hrastinu stanovnici nakon posljednjeg rata vrlo slabo drže do vjeroispovijesti. Kada postanu punopravni članovi zajednice s 15 godina, više ne dolaze u crkvu. Iako u Hrastinu živi 280 vjernika reformirane crkve, samo ih pet-šest dolazi redovito na službu. Ostali stižu u nešto većem broju na Uskrs, Božić, Spasovo i na Novu godinu. Još se Marija Paprika iz Korođa prisjeća kako su kao djeca odlazili dva puta dnevno u crkvu u Korođ, a da su nedjeljom i četvrtkom obavezno odlazili na biblijski sat, što upućuje na to da su mještani tih sela više držali do vjeroispovijesti u vrijeme socijalizma nego što je to danas slučaj.[21]

Očito je da je broj vjernika u ovoj župi, ali i u ostalim naseljima, pao jer je pao i ukupan broj ljudi koji žive u spomenutim selima. Način života kojim žive mlađi ljudi koji su ostali u selu ne pruža dovoljno vremena za odlazak u crkvu, a starih mještana sve je manje.

---

[19] Osobni razgovor s Atillom K. Kettősem, 2022., Laslovo.

[20] Njari, *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova* (Osijek: Mađarski kulturni krug „Zrínyi" 2017), 63. Vidjeti o tome i u: *70 godina Kulturno-umjetničkog društva Petőfi Sándor Laslovo*, Laslovo: KUD *Petőfi Sándor Laslovo* 2017., str. 70.

[21] Osobni razgovor s Marijom Paprikom, 2022., Korođ.

Sjećanja na nekadašnji način života i običaje. O jeziku

Mađarski jezik donekle je očuvan u sva tri naselja. Iz istraživanja koja je poduzeo Denis Njari doznajemo da su u međuratnom razdoblju od 1918. do 1941. Mađari Hrastina bili pretplatnici mađarskih novina te da je u tome selu bio čak 71 pretplatnik, što je vrlo velik broj kad se zna da je ukupan broj pretplatnika u Slavoniji u šest istraživanih mađarskih naselja 1937. godine iznosio samo 143.[22] Zanimljiva je činjenica da je jezik mnogo slabije očuvan u Vladislavcima, koji su nekad također bili većinsko mađarsko naselje, zbog nepostojanja mađarske škole u tome mjestu kroz dvadeseto stoljeće. O tome gubljenju mađarskog jezika još tijekom druge polovice dvadesetog stoljeća govori i jedan članak objavljen 1973. godine u novinama *Magyar Szó*, pod naslovom „Blato je ušlo u čistu izvorsku vodu" (mađ. *Sár került a tiszta forrásvízbe*). U tom je naslovu zapravo iskorištena vrlo jednostavna metafora unutar koje se pod blatom podrazumijevaju hrvatske i srpske riječi, a čistom izvorskom vodom mađarski jezik. Većina članka posvećena je kritici utjecaja hrvatskih i srpskih riječi na tradicionalne mađarske narodne pjesme, što je primijećeno u Bogojevu. Ipak, na kraju se članka, također dosta kritički, spominju i Vladislavci: „Tijekom svojih reportaža upoznao sam brojne učitelje koji su se strašno žalili da njihovi učenici sve manje znaju mađarski jezik, a u njihovim je govorima bio zastrašujući broj stranih riječi i iskrivljavanja. Žale se i naši jezikoslovci, sveučilišni profesori i lektori... U Slavoniji sam bio čak i odbijen u jednom selu, u Vladislavcima, gdje je komunikacija postala gotovo nemoguća jer čak i u nekoliko dana nisam uspio svladati mješoviti jezik neobjašnjive logike koji su poznavali samo mještani. Toga sam mišljenja da, kao i u dvojezičnim „narodnim pjesmama" u Bogojevu, nema sreće u takvom traženju zaloga našeg zajedničkog suživota. Nemojmo s toga gledišta težiti da pretvorimo naš materinji jezik u makarone, pjevajući naše narodne pjesme s takvim tekstovima. Naše međusobno uvažavanje također se može izraziti poštujući međusobne vrijednosti, tradiciju i osobitosti."[23]

Činjenica je da su tada (1973.) djeca iz obližnjeg Hrastina već pohađala školu u Vladislavcima i da je možda upravo jedan dio te djece upotrebljavao hrvatske riječi u mađarskom jeziku, što je snažno pogodilo autora teksta. Kazivač Ivan Požar sa suprugom, djecom i unucima i danas razgovara kod kuće na mađarskom jeziku, što upućuje na to da je jezik u selu barem djelomično očuvan. Jedna od unuka je na studiju u Budimpešti, a prije toga pohađala je mađarsku reformiranu crkvenu gimnaziju u Pečuhu. Požar kazuje da je hrvatski ili srpski jezik učio kao strani jezik: „Svakodnevno smo imali satove hrvatskog ili srpskog jezika, a škola je bila na mađarskom jeziku. Znam i ćirilicu, a učiteljica nam je bila iz Subotice." Ističe da je prije dvadesetak godina 90 % mještana govorilo mađarski, ali da je sada situacija drastično promijenjena. Požar ima sina i snahu u Švicarskoj te oni ondje čuvaju svoj nacionalni identitet govoreći mađarski i hrvatski jezik sa svojom djecom. Obitelj Požar čita mađarski tjednik *Képes Újság* u Hrvatskoj na koji je

[22] Njari, *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova* (Osijek: Mađarski kulturni krug „Zrinyi" 2017), 27.

[23] *Magyar Szó*, 30. évf., 9245. szám, 24. 2. 1973., str. 13. Preuzeto iz: Njari, *Povijest Vladislavaca*, 247-248.

pretplaćena. Požar s pravom zamjera očevoj generaciji što je škola na mađarskom u selu ukinuta: „U našem selu više nema mađarske škole i za to su krivi naši očevi jer su željeli da im djeca idu u hrvatske škole kako bi naučili hrvatski jezik koji kod kuće nisu govorili. A danas mladi koji i znaju mađarski među sobom govore hrvatski."[24] Magda Marčit iz Hrastina ističe kako mađarska nacija i jezik pomalo izumiru u Hrastinu. „Sve je više nacionalno mješovitih brakova. Ako su Hrvatica i Mađar u braku, onda ipak nekako čuvaju mađarski nacionalni identitet. Ako je obrnuto, mnogo se manje njeguje mađarski. Malo ljudi šalje svoju djecu u mađarske škole jer se s time djeca ne mogu u Hrvatskoj zaposliti. Mnogi roditelji rade u hrvatskim poduzećima i ondje govore hrvatski jezik, pa onda i s djecom kod kuće govore hrvatskim jezikom."

Mađarski jezik u sva tri sela osječke bivše općine imao je regionalne osobitosti. Štoviše, prema riječima Davida Kelemena, jezik se razlikovao i u pojedinim selima usprkos činjenici što se nalaze na samo nekoliko kilometara jedno od drugog. Tako se drukčije govorilo u Laslovu, a drukčije u Korođu. Kelemen se sjeća da je 1955. godine krenuo u školu i da su njegovi djed i baka inzistirali da ide u hrvatsku školu kako bi što bolje govorio hrvatski jezik. „Budući da je hrvatska škola bila u susjednom selu Palača, ipak nisam krenuo u tu školu, već sam prvi razred završio u mađarskom odjelu u Laslovu."[25] Međutim, već od sljedeće školske godine krenuo je u hrvatski odjel u Laslovu: „Jedino smo doma razgovarali mađarski. Svi u selu smo bili bilingvalni, bez obzira na nacionalnost. Međutim, zbog pohađanja škole na hrvatskom jeziku, moj mađarski rječnik je vrlo siromašan. Obogatio sam svoj rječnik u vrijeme kada sam u Mađarskoj vodio školu na mađarskom jeziku. Tada sam pročitao mnogo knjiga na mađarskom i novinskih članaka. Važno je spomenuti da je moj otac bio Mađar, a majka Hrvatica. Međutim, i ona je odlično znala mađarski jer je polazila mađarsku školu. Na hrvatskom jeziku mnogo bolje pišem jer nikada nisam učio mađarski pisati. Brojim na hrvatskom, a molim se na mađarskom s obzirom na to da sam kod tete slušao kako ona moli. Mnogi Mađari u selu više ne govore mađarski jezik. Moja je supruga bila Hrvatica i nije govorila mađarski, a kći je naučila mađarski, ali ga više ne koristi jer živi u Osijeku. Danas se jezik uglavnom čuva preko Kulturno-umjetničkog društva i preko C modela koji njegujemo u školi."[26]

U Korođu su nakon biblijskog sata žene mađarske nacionalnosti iz naselja skupno odgovarale na pitanja koja su bila vezana i uz jezik. U tim odgovorima treba istaknuti njihove poglede na današnje čuvanje mađarskog jezika u selu. Ponajprije, napominju da se u Korođu govori poseban mjesni oblik mađarskoga, a kao bitnu razliku prema okolnim selima i standardnome mađarskom ističu izgovorne značajke. Navode da se i na leksičkome planu riječi koje upotrebljavaju razlikuju od standardnoga mađarskog jezika. Prema nekim kazivačicama, govorne značajke slične njihovu mjesnom govoru mogu se čuti „gore prema Slovačkoj". Ističu i da njihovi unuci uglavnom znaju

[24] Osobni razgovor s Ivanom Požarom, 2022., Hrastin.
[25] Osobni razgovor s Davidom Kelemenom, 2022., Laslovo.
[26] Osobni razgovor s Davidom Kelemenom, 2022., Laslovo.

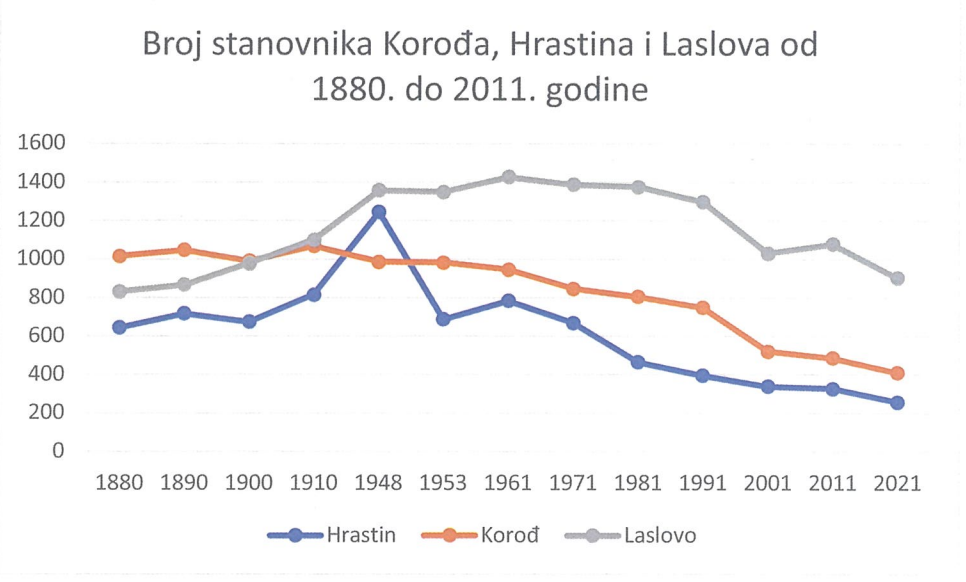
mađarski jezik, ali da ga vrlo rijetko govore te da i njima, ako im postavljaju pitanja na mađarskom, odgovaraju na hrvatskom jeziku. Činjenica je da su djedovi i bake kazivačica iz Koroda uglavnom govorili samo mađarskim jezikom, tako da su se zbog slabog poznavanja hrvatskog jezika teško sporazumijevali i na vašarima po selima i na sajmovima u Osijeku ili u nekom drugom gradu u Slavoniji. Muškarci su u prošlosti ipak uglavnom znali nešto hrvatskoga jezika jer su morali odslužiti vojni rok, pa su u vojsci bili prisiljeni naučiti temelje tog jezika. Marija Đeke, Irena Drašner, i Marija Paprika iz Koroda su istaknule kako su se uvjeti života drastično promijenili i da su njihova djeca njihovim unucima dopustila da ne nauče mađarski. „Prije rata bilo je slučajeva da djeca do škole nisu naučila hrvatski jezik, a sada je sve češće da ne nauče mađarski jezik. A šta da radimo? Čim se sastanu, hrvatski pričaju... (smijeh)"[27] Upitane o perspektivi upotrebe mađarskoga jezika u javnoj komunikaciji, iste ispitanice pesimistično ističu da će se, po njihovoj procjeni, „mađarski govoriti još pet godina, a održavanje nastave po A modelu neće opstati. Što se tiče profesora, djeca ne razumiju terminologiju stručnih predmeta. Udžbenici iz matematike se, na primjer, tiskaju i na mađarskom i na hrvatskom, a djeca idu linijom manjeg otpora."[28]

[27] Osobni razgovor s Marijom Đeke, Irenom Drašner i Marijom Paprikom, 2022., Korod.

[28] Osobni razgovor s Marijom Đeke, Irenom Drašner i Marijom Paprikom, 2022., Korod.

Tablica 1. Broj Mađara i ukupan broj stanovnika triju sela između 1880. i 2011. godine[29]

Naselje	1880.	1890.	1900.	1910.	1935.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.
Hrastin	608/645	626/717	638/675	701/815	605/670	516/1245	467/687	426/784	371/670	228/466	175/395	340	136/327	258
Koroď	1002/1015	1004/1046	975/989	1048/1067	_	934/984	923/982	871/945	758/845	653/804	603/748	521	343/485	409
Laslovo	763/832	805/867	958/978	968/1101	1080/1100	1028/1358	1002/1350	959/1427	882/1388	599/1377	580/1298	1031	415/1079	904

Grafikon 1. Broj stanovnika Koroda, Hrastina i Laslova od 1880. do 2011. godine

[29] Za godine 1880. i 1890. dani su podaci o pripadnicima kalvinske vjeroispovijesti koji su uglavnom u ovim naseljima svi bili Mađari. Za godinu 1935. dani su podaci Imre Deaka koji je donio podatke o nacionalnosti za naselja u kojima je u tome vremenu boravio. Podaci su iz: Njari, *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova* (Osijek: Mađarski kulturni krug „Zrínyi" 2017), 18-19. Opći podaci iz perioda od 1880. do 1991. doneseni su iz: Jakov Gelo, Ivan Crkvenčić i Mladen Klemenčić, *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.–1991.* (Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1998). Podaci za godine 2001. i 2011. preuzeti su sa stranice www.dzs.hr. U popisu iz 1948. u broj stanovnika Hrastina uključeni su i stanovnici Paulin Dvora.

Međunacionalni odnosi u vrijeme socijalizma

Područje Laslova, Koroda i Hrastina bilo je okruženo naseljima u kojima su živjeli Srbi i Hrvati.

Korođ okružuju dva sela s većinskim hrvatskim i tri sela s većinskim srpskim stanovništvom. U sela Palaču i Silaš doseljeni su 1920. godine solunski dobrovoljci. Naime, nakon Prvoga svjetskog rata Kraljevina SHS omogućila je borcima iz Prvoga svjetskog rata, takozvanim solunskim dobrovoljcima, podrijetlom iz pasivnih dijelova tadašnje države (Banija, Kordun, Lika, Hercegovina, Bosna, Srbija, Crna Gora i Dalmatinska zagora) da se nasele na plodna slavonska polja, na pustare, i da ondje osnuju nova naselja. Korođani su te Srbe prihvatili i s njima se prijateljski povezali. Julije Gudinjacki prisjeća se da je njegova baka, rođena u sadašnjemu mjestu Silašu, pričala da su doseljene Srbe Mađari učili orati i obrađivati zemlju s konjima. Neki od Srba naučili su i mađarski jezik. U selu Korođ prije rata je živjelo samo devet Srba, odnosno tri srpske obitelji s kojima je, prema riječima kazivača, suživot bio iznimno dobar. Prema riječima kazivača: „mi nismo pravili nikakve razlike i živjeli smo skladan život sa Srbima iz našeg sela i iz srpskih sela u susjedstvu". Kao mladići moji kazivači odlazili su na kirvaj u srpska sela, a odlazilo se i u disko-klub u Silaš. Godine 1990. za samostalnu Republiku Hrvatsku glasalo je 96 % Korođana.[30]

Prema popisu iz 1991. u Hrastinu je živjelo 395 stanovnika i od toga je 175 bilo Mađara, 163 Hrvata, 14 Srba i sedam Jugoslavena. U selu je, prema riječima Stjepana Cesneka, prije rata bio primjeren suživot: „U naselju je živjelo i Bosanaca i Dalmatinaca koji su kolonizirani na to područje osobito nakon Drugog svjetskog rata, a u okolnim selima Paulin Dvor, Koprivna i Šodolovci živjeli su Srbi.[31]

Odlični međunacionalni odnosi bili su i u Laslovu, kamo su srpska djeca iz okolnih sela odlazila u školu. Prijateljski odnosi sa susjednom Adom i Palačom bili su oduvijek na visokoj razini. Illes Gajnok prisjeća se da je imao poznanike Srbe u Palači i da ih je smatrao oduvijek prijateljima.[32] David Kelemen ističe da su odnosi između sela bili vrlo korektni: „Jedni smo posjećivali druge, odlazili jedni drugima na slave i kirvaje i nikada se nije razmišljalo tko je koje nacionalnosti ili vjeroispovijesti".[33] Dakle, suživot i zajednički život u naseljima ovog dijela istočne Slavonije bio je kvalitetan i nesumnjivo na visokoj razini. Rat je u svakom slučaju iznenadio mađarsko stanovništvo navedenih naselja.

[30] Osobni razgovor s Julijem Gudinjackim, 2017., Korod.
[31] Osobni razgovor s Stjepanom Cesnekom, 2017., Hrastin.
[32] Osobni razgovor s Illesem Gajnokom, 2022., Laslovo.
[33] Osobni razgovor s Davidom Kelemenom, 2022., Laslovo.

Ratna događanja od 1991. do 1995. na području triju sela[34]

Promjene u međuljudskim i međunacionalnim odnosima u selu Korođ uslijedile su nakon što se 1990. godine u politici pojavio Franjo Tuđman. Josip Bence prisjeća se da je 1990. godine osnovan HDZ u selu. „Mi smo odmah stali na hrvatsku stranu. Tada je došlo i do promjene ponašanja naših susjeda. Skinuli su dobrosusjedsku masku, pokazali su mržnju, odbojnost, a činjenica je da susjed više nije išao susjedu."[35] Julije Gudinjacki kazuje da je tada bilo teško otići u Palaču ili Silaš. „U to sam vrijeme radio u miliciji. Bio sam u kontaktu s jednim i drugima, a u Palači i Silašu su mi dali do znanja da ondje više ne dolazim. Krajem 1990. ondje je osnovana Srpska demokratska stranka. U to vrijeme 80 % Srba u tim selima bilo je inficirano nacionalizmom."[36] Već početkom 1991. mještani Silaša i Palače počeli su dolaziti u Korođ i prijetiti oružjem mještanima ako bi podržavali hrvatsku samostalnost.

Prva ozbiljna prijetnja uslijedila je 5. travnja 1991. godine, kada je 11 naoružanih Srba ušlo u gostionicu „Napsugár" (Napšugar) u Korođu i ondje su izvadili naoružanje te počeli prijetiti mještanima Korođa da će im „pokazati budu li stali na hrvatsku stranu". „Bili su to naši susjedi iz Palače i Silaša, a nakon toga smo vidjeli da se dalje ne može. Od tada je počelo dežuranje po noći, a krajem travnja stiže i 15 automata iz Vinkovaca. Crkveni toranj se koristio kao promatračnica zbog događaja koji su se zbivali u okolici." Gudinjacki se prisjeća kako su Mađari Korođa stalno pokušavali izbjeći sukob: „Naime, u selu su bile žene, djeca i starci. Isprva su pucali na nas dok smo stražarili, a onda su 6. svibnja 1991. Srbi iz Palače presjekli telefonske žice te je onemogućena komunikacija s Osijekom i Vinkovcima. Više nam nije dolazio liječnik, nije dolazila pošta, nije bilo kruha, ostali smo odsječeni. Postojao je seoski put koji je vodio preko Tordinaca i Nuštra koji su Srbi zvali 'ustaški put'. Na putu do Tordinaca u kasno proljeće 1991. godine susretali smo lokalne Srbe, a po kruh smo odlazili u susjedno selo Antin, poljskim putevima, dok i Antin nije bio odsječen. Onda smo odlazili po namirnice u Vinkovce. Obično smo odlazili traktorima. Vezu sa svijetom smo imali preko pošte u Laslovu."[37]

Od 28. lipnja 1991. u Korođu je formiran Odjel pričuve policije od 15 ljudi, a Zbor narodne garde formirali su ostali žitelji Korođa. Dan kasnije, 29. lipnja, tijekom noći iz pravca Silaša krenula je kolona od 18 tenkova prema selu Palača. Korođ je još uvijek bio pun ljudi. U srpnju je jedna grupa djece otišla na ljetovanje u Mađarsku i ta se djeca zbog ratnog stanja više nisu vratila u Korođ. Druga skupina djece otišla je s majkama u Drvenik u Dalmaciju. „Strah je u selo ušao još više", prema riječima Josipa Bencea, „onoga trenutka kada su zapaljene Ćelije". „Cijelo selo Ćelije je

[34] Najveći dio informacija koje su donesene u ovom dijelu teksta preuzete su iz: Filip Škiljan, *Mađari u Domovinskom ratu* (Zagreb: Vijeće mađarske nacionalne manjine Grada Zagreba, 2019).
[35] Osobni razgovor s Josipom Benceom, 2017., Korođ.
[36] Osobni razgovor s Julijem Gudinjackim, 2017., Korođ.
[37] Osobni razgovor s Julijem Gudinjackim, 2017., Korođ.

spaljeno, a mi smo paljevinu toga sela gledali s tornja crkve u Korođu."[38] Dana 9. srpnja 1991. počelo je žestoko granatiranje Korođa. Sljedeći je dan delegacija Mađara iz Korođa, Laslova i Hrastina otišla u Republiku Mađarsku te izvijestila tamošnji parlament o stanju u Hrvatskoj. Iz Korođa su otišla četvorica delegata. „Tražili smo da nam daju naoružanje. Od tada svakodnevno traju napadi na Korođ, a u međuvremenu više u selu nije bio struje." Mještani Korođa u to su vrijeme skladištili hranu na stari način tako da su pekli meso i stavljali ga u otopljenu mast kako bi se meso dulje sačuvalo. U *Glasu Slavonije* 2. kolovoza 1991. izlazi članak o tome kako Srbi iz Orolika mogu prodavati svoje žito u Srbiju, dok korođansko žito propada u Korođu jer se ne može osigurati pratnja JNA od Korođa do Vinkovaca, gdje je bio silos u kojemu se moglo skladištiti žito. Istoga dana izlazi članak o tome da Srbi iz okolnih sela prijete Laslovu i Korođu iseljavanjem stanovništva, a ako se to ne dogodi, naselja će u roku od dva dana biti granatirana iz obližnjega Gaboša.[39] Krajem kolovoza, točnije 30. kolovoza 1991. godine, na poziv predsjednika Općine Vinkovci Zovka da dođu po namirnice i naoružanje koje selu nedostaje, na put kreću Janoš Deže Deme, Ištvan Deže, Lajoš Đeke, Josip Đeke, Vilim Đeke i Julije Gudinjacki. Između Tordinaca i Korođa naišli su na zasjedu. Tom je prilikom smrtno stradao Janoš Deže Deme, a teško su ranjeni Lajoš Đeke, Ištvan Deže i Vilim Đeke. Lakše su ranjeni Josip Đeke i Julije Gudinjacki. O tom događaju govori Julije Gudinjacki: „Bio je to najteži događaj. Poginuo nam je prijatelj koji je branio selo. Naletjeli smo na srpsku zasjedu oko 500 metara od sela. Supruga i djeca Janoša Deže Deme bili su na moru. Trebalo je otići po svećenika, po škrinju. Svećenik je bio u Laslovu. Javili smo njegovoj ženi i ona je stigla do Vinkovaca. Josip Bence otišao je po nju obučen u civilno odijelo riskirajući vlastiti život. Bio je to strašan šok za selo. Dečki koji su upali u zasjedu dospjeli su u bolnicu, a u selo se uvukao još veći strah. Nikada se takvo nešto nije dogodilo."[40]

U razgovoru s braniteljima Korođa postaje jasno da ih je u to vrijeme držala činjenica što su branili vlastito selo, što su bili mladi i malo su razmišljali o tome što bi se sve moglo dogoditi: „Mi smo bili hrabriji s lovačkom puškom, nego što su Srbi bili s tenkom. Morali smo se samo brinuti za svoje. Sami smo morali dobavljati kruh i namirnice za žene, djecu i starce koji su u to vrijeme još uvijek bili u selu. Nitko nam u to vrijeme nije mogao pomoći. Tražili smo pomoć u Osijeku, tražili smo dozvolu da 'očistimo' Antinsku Mlaku, malo srpsko selo, ali nam nisu dali. Rekli su da će nas zatvoriti ako tako nešto pokušamo. Bili smo svjesni toga da je kraj blizu i da će nas pregaziti. Već 9. kolovoza poslali smo djecu u Mađarsku u mjesto Zanka. Od 17. rujna nadalje bilo je svakodnevno granatiranje sela. Odlučili smo evakuirati sve one koji su ostali u selu, a nisu sposobni za borbu. Dogovor je bio s Tihomirom Zovkom iz Vinkovaca da pošalje dva autobusa u Tordince i da oni tamo pričekaju ljude. Noću 25. rujna 1991. godine evakuirali smo žene, djecu i starce koji su preostali u selu. U jedan sat iza ponoći na cestu koja povezuje Korođ i Tordince spustila se magla koja je potrajala do 8 sati. Mi smo u dva sata zauzeli cestu i evakuirali mještane

[38] Osobni razgovor s Josipom Bencom, 2017. Korođ.

[39] *Glas Slavonije*, 2. kolovoza 1991., str. 8.

[40] Osobni razgovor s Julijem Gudinjackim, 2017., Korođ. O tome vidjeti u: *Glas Slavonije*, 1. rujna 1991., str. 9.

Koroda. Magla je bila samo tih nekoliko sati i nije je bilo ni prije, ni poslije. Da magle nije bilo, Srbi bi sa silosa u Silašu vidjeli našu kolonu. Nakon toga smo se vratili u prazno selo. Kuhali smo u kazanu za sve one koji su ostali u selu. U to su vrijeme bila strašna granatiranja. Razmišljali smo hoćemo li ikada više vidjeti svoje najmilije. Osjećali smo se bezvoljno, ali nam je i pao kamen sa srca što su naši na sigurnom."[41]

Josip Bence kazuje da je 28. rujna otišao kod Tihomira Zovka u Vinkovce na razgovor: „Tražio sam ga da mi da vojsku da ide sa mnom u Korođ. Međutim, u to vrijeme nije bilo ni naoružanja ni vojske. Padala su sela Jankovci, Antin i Korođ. Zovak me je upozorio da zovem Korođ i obavijestim svoje suborce da 24 tenka iz Silaša i Markušice kreću na Korođ. Rekao sam Juliju da odmah napuste selo. U to vrijeme u selu je bilo oko 100 ljudi zajedno s braniteljima sela."[42]

Julije Gudinjacki prisjeća se da su na stolovima prilikom povlačenja ostali još vrući lonci. „Jedino nekoliko staraca nije željelo izići iz sela. Ja sam s Josipom Đeke izašao posljednji toga 29. rujna 1991. Toga istog dana srušen je tenkovskom granatom i korođanski zvonik."[43] Tom prilikom smrtno je stradao Jožef Đeke stariji, a Janoš Seleškei teško je ranjen. Toranj je odletio 15-20 metara u susjedno dvorište."

O padu sela izišao je i članak u *Glasu Slavonije*: „Još dva sela u vinkovačkoj općini – jedno hrvatsko Antin i jedno mađarsko Korođ – doživjela su tragičnu sudbinu. Poslije više od stotinu dana grčevite i hrabre obrane ovih mjesta od daleko nadmoćnijeg neprijatelja, branitelji ovih mjesta morali su se povući, a u njih su ušle horde četnika i srbijanskih rezervista. Obrana ovih mjesta bila je izuzetno teška, s obzirom na njihov potpuno nepovoljan položaj, odnosno okruženje četničkim uporištima. Antin i Korođ nalazili su se u okruženju Gaboša, Ostrova i Markušice s juga, Pačetina i Bobote s istoka i Silaša i Šodolovaca sa sjevera. Branitelji ovih mjesta borili su se i pružili otpor dok su mogli, a potom su izvršili proboj i glavnina ih se ipak spasila. Samo u Korođu, saznajemo, poginulo je šest gardista, a kruže priče da je dio mještana Antina odveden kao 'taoci' u četničko uporište u Markušici."[44]

Nakon pada sela Janoš Szabo ostao je na tavanu kuće i promatrao ulazak srpskih vojnika u selo. Srbi su još nekoliko dana tukli selo, a potom su ušli u potpuno uništeno selo. Korođ su Srbi nakon ulaska u selo prozvali Srpskom Palačom. Nakon pada Koroda palo je i selo Antin. U izvlačenju Antinčana pomogli su Korođani. Bence se prisjeća da je Tihomir Zovak zvao u Tordince na telefon da korođanski branitelji pomognu izvlačenju stanovnika Antina. „Okupio sam tridesetak Korođana i krenuli smo cestom koja vodi prema Antinu. Međutim, nakon kilometar i pol upali smo u zasjedu. Da nije bilo pripadnika HOS-a koji su nas spasili, nikada se ne bismo izvukli."

[41] Osobni razgovor s Julijem Gudinjackim, 2017., Korođ.
[42] Osobni razgovor s Josipom Benceom, 2017., Korođ.
[43] Osobni razgovor s Julijem Gudinjackim, 2017., Korođ.
[44] *Glas Slavonije*, 2. listopada 1991., str. 5.

U selu je ostao i Janoš Sekereš. Tijekom 1994. godine Mađarska televizija MTV došla je u selo te napravila intervju sa Sekerešem. Na upit o strukturi stanovništva sela Korođa prije rata, Sekereš je odgovorio: „Koroď je mađarsko selo bilo, jeste i bit će zauvijek. Nikada neće biti Srpska Palača". Nakon tog događaja Sekereš je ubijen.

Godine 1996. došli su djelatnici HEP-a, vodovoda i demineri. Povratak u Koroď uslijedio je tek 1997. godine. „U našim kućama su bili Srbi iz zapadne Slavonije i iz Šodolovaca. Sve je bilo zapušteno i u korovu. 1997. godine smo došli prvi put obrađivati zemlju s plavim dozvolama preko UNPROFOR-a. Tada je krenula i obnova. Zato, da bi smo otjerali Srbe iz naših kuća, puštali smo Thompsona i na taj ih način iritirali i plašili."

Nakon pada sela u Hrvatskoj vojsci i policiji ostalo je 27 Korođana. Sveukupan broj Korođana koji su branili svoje mjesto iznosio je oko sto, a njih 98 % bili su Mađari, prema riječima branitelja Korođa. U vrijeme početka rata u JNA se nalazilo šest Korođana, i to trojica u Hrvatskoj i trojica u Srbiji. Sudbina Danijela Palka koji je bio u Srbiji do danas nije poznata. U ratu su iz sela Korođa poginuli Janoš Deže Deme 30. kolovoza 1991., Josip Đeke 29. rujna 1991., Tibor Đeke 26. travnja 1992. u Nuštru i Josip Silović 2. srpnja 1992. u Osijeku. Tijekom Domovinskoga rata ranjeni su Lajoš Đeke 30. kolovoza 1991., Josip Đeke mlađi 30. kolovoza 1991. i 29. rujna 1991., Vilim Đeke 30. kolovoza 1991., Ištvan Deže 30. kolovoza 1991., Julije Gudinjacki 30. kolovoza 1991. i 20. studenog 1991., Josip Zamečnik 29. rujna 1991., Robert Deak 29. rujna 1991., Josip Milković 29. rujna 1991., Janoš Seleškei 29. rujna 1991., Mikloš Palko 29. rujna 1991., Geza Sabo 23. studenog 1991. u Laslovu i Josip Požar 4. rujna 1991. i 24. studenog 1991. u Laslovu. Nestao je Danijel Palko.

I na području Hrastina rat je bio iznimno teško razdoblje iako naselje nikada nije palo u ruke srpskih snaga. Prvi događaj koji je značio prekretnicu u odnosima Hrastina s lokalnim Srbima zbio se 2. kolovoza 1991. godine kada su neki Hrastinčani otišli u Koprivnu u disko i tom su ih prilikom Srbi zarobili. Bili su zarobljeni šest dana u Koprivni i onda je došlo do razmjene. Prema novinskim izvještajima bila je riječ o trojici mladića koje su u Koprivni zaustavili Srbi iz Šodolovaca. Dvojicu su odmah pustili kući, dok su trećega, Ivana Kelemena, zarobili. Igrom slučaja, nedugo poslije toga, kroz Hrastin je prolazio Jovan Stojšić iz Koprivne. Hrastinčani su ga zarobili i zamijenili ga za Ivana.[45]

Stjepan Cesnek prisjeća se da su se stanovnici sela „od tada pripremali za noćno čuvanje sela. Bili smo raspoređeni na svim ulazima u selo."[46] Vidljivo je da početkom kolovoza 1991. još uvijek nisu bili zatvoreni svi putevi iz Hrastina i za Hrastin. Cesta između Koprivne i Hrastina bila je prohodna, ali više nitko nije njome prometovao nakon incidenta s taocima. Međutim, u to su

[45] *Glas Slavonije*, 9. kolovoza 1991., str. 9.

[46] Osobni razgovor sa Stjepanom Cesnekom, 2017., Hrastin.

vrijeme Srbi iz Paulin Dvora još uvijek navraćali u Hrastin. No, već je tada bilo dogovoreno da nitko od mještana koji su sposobni za oružje ne napušta Hrastin.[47] Iz novinskih članaka vidljivo je da su Srbi iz Koprivne krajem kolovoza počeli otvoreno napadati Hrastin.[48]

Stjepan Cesnek navodi: „Isprva su na nas pucali iz Koprivne i Šodolovaca. Kod nas u to vrijeme još nije bilo jako teško, pa su nas slali u Laslovo na dva dana da se dečki iz Laslova malo odmore. U rujnu je počelo jače pucanje. Tko nije bio za vojsku i tko nije bio punoljetan, morao je izići iz sela. Naše obitelji poslali su u Mađarsku u Harkany i na Balaton. U selu je tada ostalo oko 30 Mađara i 20 ostalih. Znao sam da moram braniti svoje selo. To su djedovina i očevina. Iz sela bih izišao samo mrtav. U selu nije bilo struje, a iz trgovine smo uzimali sve što nam je trebalo. Znali smo po dva ili tri dana biti bez kruha, a po selu smo hvatali janjce, svinje i kokoši. S nama su u selu bili i pripadnici 130., 106. i 101. brigade. Nakon pada Laslova za nas je postalo vrlo opasno. Tada su nas počeli sve jače gađati, a posebno jako su nas gađali 16. studenog 1991. Tada nas je četvero ranjeno. Toga su dana pogodili i našu crkvu koja je i kasnije bila omiljena meta. Dana 20. studenog je JNA pokušala zauzeti selo, ali bezuspješno. U to vrijeme mi smo se nalazili u potkovi. Jedini izlaz su nam bili Vladislavci. Dana 27. studenog 1991. u mjesto je došao Glavaš i naredio da napustimo selo. Ja sam se nalazio izvan sela na isturenom položaju. Iz Paulin Dvora se stalno čulo: 'Predajte se, ustaše.' Jedan od mojih suboraca došao mi je javiti da su svi iz sela izišli i da napustim položaj. U selu je ostalo svega četvero staraca koji su bili civili i koji nisu željeli napustiti svoje kuće. Došli smo u školu u Vladislavce i oko 22 sata smo se vratili u Hrastin. Četnici nisu ušli u selo. Nakon toga više nije bilo napuštanja sela. Nakon pada Laslova u naše je selo došla 101. brigada. Njihovi su zapovjednici bili strogi. Osim toga, nije se smjelo izići iz sela ako nisi imao propusnicu. Iz uniforme sam se skinuo u lipnju 1992. godine."[49]

Dakle, u Hrastinu i Vladislavcima isprva su se nalazile postrojbe jačine satnije sastavljene od domaćih Mađara i Hrvata na čelu sa zapovjednikom Antom Pranjićem, koje su bile dio 130. brigade HV-a. Nakon što je 130. brigada napustila ove položaje i bila premještena na drugo mjesto, stanovnici Hrastina i Vladislavaca zamolili su da ostanu braniti svoje domove, tako da su ovi vojnici pridodani 101. brigadi koja je došla na položaje 130. brigade.

Kod Hrastina se nalazio od 1992. i UNPROFOR. Prema riječima Stjepana Cesneka, UNPROFOR-ovi vojnici bili su Rusi i oni su češće surađivali sa Srbima. Nakon rata odnosi sa Srbima nisu se popravili. Nedaleko srpsko selo Dopsin izmijenilo je kuće s Hrvatima iz Sota u Vojvodini. Prema riječima Stjepana Cesneka „90 % Srba iz okolnih sela pucalo je na Hrastin"[50], a velik broj pripadnika njegove generacije napustio je Hrvatsku nakon rata. U Hrastinu su od Mađara stradali

[47] *Glas Slavonije*, 9. kolovoza 1991., str. 9.
[48] *Glas Slavonije*, 23. kolovoza 1991., str. 6.
[49] Osobni razgovor sa Stjepanom Cesnekom, 2017., Hrastin.
[50] Osobni razgovor sa Stjepanom Cesnekom, 2017., Hrastin.

Ivan Ileš Čonka, koji je ubijen od VBR-a prilikom prvoga napada na Hrastin, Nezir Hamaš, Cesnekov susjed i suborac koji je stradao u Ulici Kiš Ferenca kod kućnog broja 20, i Josip Molnar koji je poginuo na traktoru od zaostale protutenkovske mine na ulazu u Hrastin.

Najtragičnija je bila sudbina Laslova. Kao i u Hrastinu, stanovništvo Laslova organiziralo je noćne straže u svrhu smirivanja situacije. Prema riječima Ladislava Kočiša iz Laslova dana 26. lipnja 1991. na policiju je otvorena paljba pri pokušaju zaustavljanja traktora s prikolicom koji je jurio cestom iz Ade za Palaču. Tom prilikom ranjen je jedan policajac, a traktor je uspio prebjeći u Palaču. Odmah nakon toga postavljene su barikade na ulazu u Palaču. Sljedeći dan kroz Laslovo na putu za Palaču prolazi 13 armijskih tenkova s objašnjenjem da će stati između dviju strana kako bi spriječili eventualni sukob. U Laslovu je tada postojao prijedlog da pola snaga armijskih tenkova ostane na laslovačkoj strani, a druga polovica da prijeđe na palačku stranu, ali to nije prihvaćeno. Prema kazivanju Ladislava Kočiša: „dana 14. srpnja 1991. godine stigla je zapovijed o formiranju laslovačke satnije, koja je imala zadaću braniti selo Laslovo. Prvu laslovačku satniju činili su dragovoljci iz Laslova, u sklopu te satnije imenovano je zapovjedništvo obrane sela Laslova, a to su bili ljudi u koje su mještani tada imali najviše povjerenja. Od toga trenutka selo Laslovo, gledajući s vojnog aspekta, službeno postaje najjužnija crta obrane grada Osijeka. Zapovjedništvo obrane sela donijelo je odluku da se selo brani kružnom obranom, tako su i postavljeni punktovi s jedinim izlazom, cestom prema Ernestinovu. Utvrđivali su se punktovi i provođena je obuka s pripadnicima satnije u onoj mjeri koliko je to bilo moguće. U tim danima srpnja u Laslovu je bilo sve teže živjeti, počela su stalna granatiranja, pale su prve žrtve, jednostavno, kazuju mještani, nastalo je vrijeme umiranja. Početkom kolovoza donosi se odluka o evakuaciji žena, djece i staraca koji odlaze kod dobrih ljudi širom Hrvatske te jedan dobar dio i u Mađarsku. Braniteljima sela dolaze u pomoć mještani, vojnici iz mnogih okolnih sela i iz raznih dijelova grada Osijeka. Bilo je puno teških situacija u obrani Laslova, ali 4. rujna 1991. svakako je bio jedan od najtežih dana. U rano jutro u silovitom napadu s palačke strane četnici i jugoslavenska vojska uspijevaju probiti obranu te osvojiti trećinu sela. U popodnevnim satima obrani Laslova stiže pomoć te se kreće u osvajanje izgubljenog položaja. Nakon teške borbe uspostavljena je prvobitna crta obrane. U borbi nestaju četiri hrvatska branitelja iz Laslova, a pronađeni su i ubijeni te zaklani civili Laslova. Značajna pomoć obrani Laslova stiže 30. rujna 1991., kada dolazi osječki bataljun i pojačava kritične točke na prvim crtama obrane.

Kako je vrijeme prolazilo, napadi agresora bili su sve učestaliji, selo je pred očima branitelja mijenjalo oblik, nijedan dio nije pošteđen, sve je propadalo. Neprekidno se pratila situacija u zemlji, a posebno vijesti iz Vukovara jer se znalo da će eventualnim padom Vukovara sve snage biti usmjerene prema Osijeku, odnosno prema Laslovu kao najjužnijoj točki obrane grada Osijeka. Sredinom studenoga od silnoga granatiranja više nije bilo čitave zgrade, a branitelji su se kretali samo onoliko koliko je bilo prijeko potrebno. Dana 20. studenog pada selo Ernestinovo. To je trenutak kada branitelji Laslova ostaju u potpunom okruženju. Obećavana pomoć ni prvi ni drugi

dan okruženja nije stigla. Sve telefonske linije bile su prekinute, ali zato se iz susjedne Palače orio „Marš na Drinu" te putem megafona sumanuto urlanje „Predajte se!". Na izmaku trećega dana okruženja zapovjedništvo je procijenilo novonastalu situaciju. Hrana se svela na konzerve, a kruha ionako nije bilo od prvoga dana okruženja. Streljivo za daljnju obranu bilo je na izmaku. Ranjenika je bilo sve više. Razmišljalo se o proboju jer je bilo evidentno da pomoći više nema niotkud. Četvrti dan okruženja, 23. studenog 1991., počeo je silnim granatiranjem, upravo onako kako je prethodni dan i završio. Rano prijepodne poginuli su prvi branitelji toga dana, a zatim sljedeći i tako do jedan sat poslijepodne njih desetero.

Zapovjedništvo donosi odluku o proboju, s time da se moralo čekati do prvog mraka. Procjena je bila da se ide putem kojim ih neprijatelji najmanje očekuju jer ranjenici su se morali nositi ako već poginule nisu mogli ponijeti. Odlučilo se krenuti u dvije grupe, prva bez ranjenika u slučaju ulaska u borbu, a druga grupa s ranjenicima. Grupe su krenule oko pet sati toga poslijepodneva u vrlo malom vremenskom razmaku jedna od druge. Zapovijed je bila da se kolone kreću u najvećoj mogućoj tišini, bez pušenja i bez priče. Dana 24. studenog nakon nadljudskih napora, oko pet sati ujutro, svi su branitelji s ranjenicima uspjeli izići na slobodni teritorij sela Ivanovca ostavljajući za sobom razrušeno selo Laslovo. U obrani Laslova poginulo je 48 branitelja i civila, a danas se traži 15 tijela branitelja i civila za koje nema nikakvih spoznaja, devet od toga su Mađari. Laslovačka obrana trajala je 152 dana, a selo je branilo 187 Laslovčana, od kojih je bilo 105 branitelja mađarske nacionalnosti. Od ukupnoga broja 48 poginulih i nestalih bilo je 28 branitelja Mađara."[51]

U obrani Laslova između 26. lipnja 1991. i 24. studenoga 1991. položili su svoje živote Dražen Kiš, Darko Sekulić, Stjepan Bajus stariji, Samo Pajtler, Lajoš Čurman, Đuro Sukić, Rudolf Frančić mlađi, David Đekemeti stariji, Zdravko Sabljak, Josip Kuzman, Zorko Živković, Antun Guštin, Sniša Fabijanić, Slavko Nemet, Ivica Biber, Josip Bogdan, Ljubomir Preradović, Šandor Fekete, Šandor Berente, Marin Galić, Petar Đurin, Josip Grekša, Edward White, Dragan Devetak, Nedžad Tutundžić, Ivica Škorić, Stjepan Jamnić, Arpad Kelemen, Janoš Egyed mlađi, Josip Pavišić, Ladislav Kuzman, Mihajlo Deže, Josip Silović, Damir Ludaš, Slobodan Kajtaz, Lajoš Vaci stariji, Josip Toth i Drago Takač. Nakon izlaska iz Hrvatske vojske preminuli su ovi branitelji Laslova: Ferdo Radoš, Dario Kopri, Živko Đorđević, Pavo Kladarić, David Kelemen stariji, Ilija Kelemen, Pero Sabljak, Nenad Vukadin, Božidar Pintarić, Josip Vaci mlađi, Jožika Deže, Ferenc Maćo, Mihalj Deme, Zoltan Deže, Josip Pavišić stariji, Ivan Kralj, Zoltan Kovač, Ivan Kovač stariji, Stjepan Baronji, Darko Peter, Zlatko Đunda, Šandor Horvat, Stjepan Deže stariji, Ivan Eđed, Mihalj Bece mlađi, Franjo Birtić, Josip Kopri, Josip Aušperger, Stjepan Bajus mlađi, Jozo Vukadin, Zvonko Kralj, Janoš Milković i Ivan Vaci. Dana 4. rujna 1991. u Laslovu su zatočeni

[51] Pisani prilog dao Ladislav Kočiš, 2017., Laslovo.

hrvatski vojnici Josip Albert, Stjepan Ember mlađi, Vlado Kuprešak i Stjepan Kovač Šerif. U Laslovu su 24. studenog 1991. nestali civili Lajoš Baronji stariji, Etelka Bece, Julijana Bece, Julijana Eđed, Šandor Filep i Lajoš Nanik.

Zaključak

Kao što je vidljivo iz prikazanih podataka, nacionalni, vjerski i jezični identitet Mađara u trima istočnoslavonskim selima Laslovu, Korođu i Hrastinu i danas je očuvan kroz njegovanje kulturnih, vjerskih i jezičnih osobitosti. Bogata povijest tih naselja od srednjega vijeka do suvremenosti zrcali se i u iznimnoj posvećenosti kontinuiranoj izgradnji i održavanju kulturnih institucija poput knjižnica, domova kulture, etnografskih zbirki i drugih sadržaja kojima se čuva nacionalni identitet. Usto, zamjetno je da su tijekom vremena velika nastojanja mještana bila posvećena školovanju i obrazovanju djece na svim razinama, od predškolske do fakultetske, na svojemu materinskom mađarskom jeziku, što je u posljednje vrijeme, prema kazivanjima ispitanika, sve teže ostvariti zbog slabijega interesa mlađih generacija. Potkraj dvadesetoga stoljeća tomu je trendu uvelike pridonijelo teško stradanje tih sela u Domovinskome ratu i protjerivanje stanovništva, a pojačano je poslijeratnim iseljavanjem u gradove, raspadom većih obiteljskih zajednica, ženidbom i udajom za pripadnike drugih nacionalnosti, etnomimikrijom i općenito suvremenim načinom života. Stoga su svjedočanstva ispitanika starije životne dobi zabilježena u ovome radu doprinos nastojanju da se običaji Mađara koji žive u Laslovu, Korođu i Hrastinu zabilježe u trenutku dok ih još ima tko ispričati. Iskazi koje smo pomoću intervjua dobili na pitanja postavljena o svakodnevici, rođenju djece, vjenčanjima i pogrebima, vjerskim običajima, jeziku i međunacionalnim odnosima te o zbivanjima tijekom Domovinskoga rata pripomoći će, nadamo se, izgradnji cjelovitije slike suvremenoga stanja mađarske nacionalne manjine u istočnoj Hrvatskoj u 21. stoljeću.

Popis izvora i literature

70 godina Kulturno-umjetničkog društva Petőfi Sándor Laslovo, Laslovo: KUD *Petőfi Sándor Laslovo,* 2017.

Cupek Hamill, Mirjana.„Arhivistika i usmena povijest", *Arhivski vjesnik*, 45 (2002), 219-226.

Dukovski, Darko. „Povijest mentaliteta, metoda oral history i teorija kaosa", Časopis za suvremenu povijest, 33 (2001) 1, 155-162 i 199-200

Gelo, Jakov, Crkvenčić, Ivan i Klemenčić, Mladen. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.–1991.* Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1998.

Kel, Josip. „Korođ: što nam se dogodilo u Domovinskom ratu?". *Sociologija sela* 34 (1996), br. 1/2: 115-125.

Kelemen, David. *O prošlosti Laslova* (rukopis).

Leček, Suzana. „'A mi smo kak su stari rekli': mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata", *Etnološka tribina*, 29 (1999) 23, 231-246.

Leček, Suzana. '"Nisu dali gospodaru 'z ruk...': starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata", *Etnološka tribina*, 30 (2000) 23, 25-47.

Leček, Suzana. „Usmena povijest – povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa", Časopis za suvremenu povijest, 33 (2001) 1, 149-154.

Leček, Suzana. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2003.

Marčit, Magda. *Hrastin – Haraszti*, Hrastin: vlastita naklada, 2018.

Njari, Denis. „Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova", *Scrinia slavonica* 16 (2016), br. 1: 261-300.

Njari, Denis. „Stanovništvo Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale u 18. stoljeću i prvoj trećini 19. stoljeća". Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2016.

Njari, Denis. *Mađari istočne Slavonije između dvaju svjetskih ratova*. Osijek: Mađarski kulturni krug „Zrínyi", 2017.

Njari, Denis. *Mađari istočne Slavonije od 1702. do 1831., Stanovništvo Hrastina, Laslova, Koroda i Retfale prema popisima stanovništva i crkvenim maticama*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2018.

Njari, Denis. *Povijest Vladislavaca: od srednjovjekovnih toponima do modernog doba*. Osijek: Matica hrvatska Osijek, 2021.

Škiljan, Filip. *Mađari u Domovinskom ratu*. Zagreb: Vijeće mađarske nacionalne manjine Grada Zagreba, 2019.

Popis kazivača

Bence, Josip, 1956., Koroď

Cesnek, Stjepan, 1971., Hrastin.

Deže, Ištvan, 1956., Koroď

Drašner, Irena, 1945., Koroď

Đeke, Lajoš, 1967., Koroď

Đeke, Marija, 1936., Koroď

Gajnok, Illes, 1937., Laslovo

Gudinjacki, Julije, 1961., Koroď

Kelemen, David, 1948., Laslovo

Kočiš, Ladislav, 1958., Laslovo

Kőttos, Attila,1977., Osijek, Kopačevo (sada pastor u Laslovu)

Marčit, Magda, r. Ižak, 1947., Hrastin

Paprika, Marija, 1958., Koroď

Požar, Ivan, 1941., Hrastin

Požar, Kata, r. Palinkaš, 1948., Vladislavci